

УДК 1.17

ЛЮДИНА ТА МІСЬКИЙ ПРОСТІР: НАСЛІДКИ ВЗАЄМОТВОРЕННЯ

Борис Поляруш

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії,
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна
e-mail: kafilos@franko.lviv.ua*

У статті постулюється теза про взаємовплив та взаємотворення людини і середовища її проживання. Подано характеристики сучасного великого міста як феномену, що виникає у ХХ ст. Виокремлено та проаналізовано ті риси сучасного великого міста, які вплинули на трансформаційні процеси не лише життєдіяльності людини, а й її екзистенційної та соціальної сутності.

Ключові слова: місто, урбанізація, індивідуалізація, відчуження.

Місто – це простір, перш за все, відокремлений від чогось іншого. Місто відрізняється від села тим, що це простір самодостатній. Місто є місцем, де людина живе лише своїми людськими смислами. Село завжди пов'язане із природою, відкрите до неї, налаштоване на єдність із нею, місто ж навпаки – прагне відмежуватись від природи, «огородитись», обмежитись. Місто прагне до відокремлення, до окреслення лише свого, окремого простору. У будь-якому разі, місто завжди починалось із побудови огорожі. І у цьому полягає претензійність міста на самодостатність.

Доведеним, що у всьому, що творить людина, вона перш за все відображає саму себе. Тому вдивляючись у давні Афіни, з легкістю можна відтворити портрет самого древнього грека, а вивчаючи давній Бенарес – портрет давнього індуса [4]. За аналогією, сучасне місто є портретом сучасної людини.

Поведінка людини у публічному просторі пов'язана зі заданим архетипом цього простору. Неправильні поведінкові очікування є зазвичай наслідком порушення такого роду архетипу. Людина є складовою свого місця перебування, тому досліджуючи середовище можна робити певні висновки про поведінку того, хто в ньому перебуває. На прикладі міста можна з легкістю підтвердити цю тезу. Місто протягом десятків років формувалось як поєднання певних типів простору: прощі, ринки, двори, центри, окраїни і т.д. Усі ці типи просторування міста є архітектурно заданими і відповідно, передбачають певний тип поведінки. До прикладу розглянемо архетип вулиці: архітектурно в ньому наявний фасад, що виходить на вулицю і внутрішній двір. Існує суттєва різниця між простором вулиці і простором внутрішнього двору. Відповідно, і вулиці, й у дворі передбачаються різні типи поведінки. У двір можна вийти в домашньому одязі, можна поговорити із сусідами, пограти з дітьми, проте цього не слід робити на вулиці.

З огляду на викладене, автор статті має на меті виокремити та проаналізувати трансформації у портретній характеристиці людини сучасності, які відбуваються під впливом великого міста (мегаполіса) як середовища її існування.

Дослідження міського простору у сфері гуманітарних наук почалося із розуміння та виділення специфічних рис міського способу життя. Місто як особливий феномен стало суб'єктом у процесах життєдіяльності людини. Розвитку проблематики дослідження міста сприяли емпіричні дослідження у США в 20–30-х рр. XX ст. (Р. Парк, Е. Берджесс, Р. і Х. Лінд, Р. Маккензі). У першій декаді XX ст. найвизначнішими є роботи німецьких соціологів М. Вебера, Г. Зіммеля, О. Шпенглера. Ці автори проінтерпретували та представили сучасну цивілізацію саме як історію становлення міського способу життя.

У творі «Місто» М. Вебер [1] досліджував не саме місто, його цікавив, звісно ж, аналіз економічної системи. Проте, зі самої праці помітно, що місто постає особливим фрагментом реальності, чи то соціальної, чи то історичної. Саме М. Вебер у згаданій праці вперше доказав факт зниження особистісних контактів одночасно зі зростанням частоти контактів взагалі, як необхідного наслідку міського стилю життя. Зі збільшенням населення міст все більша кількість міських жителів сприймають інших учасників процесу взаємодії лише як функцію, а не як акторів. Г. Зіммель не погоджування з М. Вебером у поясненні причин виникнення міст, проте саме він вбачав у формуванні міських форм життя можливість розвитку сучасних, складніших та багатоманітніших варіантів цивілізаційного розвитку. Г. Зіммель вивчав особливості міських форм життя, приділяючи особливу увагу соціальному розшируванню, конкуренції, безтурботному ставленню до навколишнього середовища, тощо. Якщо Вебер охарактеризував місто як соціальний інститут, то Зіммель розкрив соціальні аспекти міського життя, функціональність міських контактів.

У межах чиказької школи (20–30-ті рр. XX ст.) як особлива галузь дослідження сформувалась соціологія міста, її лідери – Р. Парк, Е. Берджесс, Л. Вірт – головне завдання вбачали у віднайденні механізмів просторової організації міста. Місто постало середовищем як ніяке інше придатним для вивчення людської природи та змісту суспільного життя. Серед українських соціологів дослідженням міста займалися Г. Безсокирна, Н. Победа, І. Попова, І. Прокопа, Л. Шепотько та ін.

Пояснення та оцінка розвитку міст та міського способу життя протягом останніх десятиліть відрізняється в залежності від парадигми. Сутнісний характер життя людей у великому місті має як свої позитиви так і свої негативи. Місто може дати людині свободу, розширити простір для самореалізації та самоздійснення, індивідуалізацію, безпосередню участь у цивілізаційному процесі, місто – це великі можливості, це середовище проживання сильних, творчих, невтомних особистостей. Проте, відкритим залишається питання: чим доведеться людині заплатити за всі вигоди та переваги міського способу життя.

Відзначена ще М. Вебером велика частота контактів з іншими людьми у просторі міста на сьогоднішній день зростає дедалі більше [1]. Така надмірна кількість контактів стає недопустимою для людської психіки: зустріч людей лице в лице, вторгнення сторонніх у інтимний простір, випадкові торкання. До того ж у місті не можна повністю розслабитись – індивід завжди повинен бути на сторожі і вміти ідентифікувати і можливі загрози та небезпеки, і ймовірні вигоди, сприятливі умови

для тієї чи іншої діяльності. Задля втримання рівноваги у внутрішньому світі при взаємодії зі зовнішнім міський житель формує свого роду захисну емоційну реакцію. Її суть полягає у певній відстороненості та байдужості, але при цьому підтримується залученість у всі соціальні процеси. Байдуже та відсторонене ставлення, а також породжена внаслідок їхньої дії терпимість одних, відкриває простори свободи для інших. Тому, ті, хто лише входить у місто, завжди сприймає його як втілення свободи у різних трактуваннях цього слова. Свобода постає найперше у різноманітності вибору та шансів. Місто – це завжди широкий вибір, багато шансів та терпимостей. Таке поєднання призводить до наявних сьогодні маргінальних способів життя.

Відстороненість та байдужість до життя інших дозволяє індивідові не оглядатись на авторитети при впорядкуванні та формуванні власного способу життя. Так народжується екстремальність, індивідуалізація, специфічні особливості та вподобання стилю життя міського жителя. Велика наповненість та насиченість міст згладжує незвичність деяких, обраних індивідами стилів життя, адже завжди можна знайти когось подібного. Усі ці елементи повсякденності міського життя свідчать про те, що місто здатне перетворити не лише саму людину, але і змінити суть загальнолюдських феноменів буття як, наприклад, свобода. Адже свобода у великому місті має доволі незвичний характер, вона певною мірою примусова та неодмінно тягне за собою велику відповідальність.

На початку XX ст. міське середовище найбільших міст Європи радикально змінилось. Розвиток капіталізму, швидкі темпи росту і революція у сфері транспорту змінили вигляд найбільших промислових центрів Заходу. Місто минулих епох, яким би воно не було – це все ж не велике місто кінця XIX – початку XX століття. Місто, яке органічно виростало на перехресті торгових шляхів, місто, яке розширювалось в міру свого розвитку – таке місто зникло назавжди. Особливістю великого міста нового типу є неспівмірність його масштабів, форм та заданого ним же темпу життя. Сучасне місто не можна оглянути із висоти захисної башти чи ратуші, воно не вписується у ландшафт так, як вписувалось місто доіндустріальної епохи. Тепер не місто пристосовується до природи, а природа захоплюється містом. І навіть найстаріші жителі такого міста не можуть знати його до кінця, місто стало чужим, відчуженим від людини, воно набуло сили, яка дозволяє йому жити своїм життям. Над таким містом вже не височіє собор, у дні свят всі його жителі більше не збираються на головній площі. Архітектура такого міста швидше лякає, ніж приваблює людину. Одноманітність споруд – породжує одноманітність буднів. Будинки такого міста більше не об'єднуються у внутрішні двори, які були свого роду продовженням «домашнього» простору. «Дім» тепер лише те, що знаходиться за дверима вашої квартири, проте, навіть вдома рідного стає все менше.

Живучи у місті, людина не встигає взаємодіяти з простором власного житла та його наповненням. Протягом дня ми перебуваємо на роботі, діти в школі чи в університеті, а після всі розходяться кудись відпочити, дім перетворюється на купе, на тимчасове місце для ночівлі. «Мій дім» у великому місті перестає бути «сімейним гніздом».

Світ великого міста неодмінно породжує людину міського типу – урбанізовану людину. З іншого боку, місто є штучно створеним середовищем існування, антропогенний ландшафт якого опредмечується завдяки культурним якостям самої людини. Людина – єдина істота, яка здатна створити нове середовище

свого існування, не дане їй природою і це середовище – місто. Характерними ознаками міста є висока щільність населення, максимальна концентрація об'єктів у просторі, пришвидшення ряду повсякденних процесів, мається на увазі, високі темпи життя в місті.

Місто здатне впливати навіть на зміну когнітивних процесів людини. Так, до прикладу, надлишок стимулів, що перевантажують можливості організму у сприйнятті та перетворенні інформації, виробили у міського жителя таку ознаку як тривожність. Людина великого міста завжди повинна за усім слідкувати, бути в курсі усіх соціальних процесів, – звідси її неспокійність та підвищена тривожність.

Місто, віками впливаючи на людину, витворило норми та правила поведінки, спрямовані на можливість безконфліктного існування якомога більше людей на обмеженій території. Саме місту ми завдячуємо формуванням механізмів, способів нейтралізації територіальної агресії. Відомий науковець К. Лоренц до основних способів переорієнтування агресії відносить: катарсис, спорт, мистецтво, науку та сміх [3]. Усі ці способи так, чи інакше пов'язані з містом.

Головним життєвим орієнтиром людини великого міста є бажання зайняти якомога вище місце у соціальній ієрархії. Намагання отримати певний соціальний статус і в подальшому його підвищити є одним із первинних мотивів сучасного жителя міста. Така постановка життєвих цілей та цінностей призводить до підвищення темпів життя, наслідком чого стає трудове перенапруження, зменшення часу, який можна провести із сім'єю, зменшення уваги, яку варто приділяти дружині чи чоловікові, дітям. Поряд з тим великого значення набувають символи, що вказують на ієрархічний потенціал індивіда, – наявність власного прибуткового бізнесу, престижна робота, дорогий автомобіль, квартира і т.д.

Л. Вірт у своїй праці «Урбанізм як спосіб життя» [2] ще у 1938 р. серед чинників, що визначають світосприйняття мешканців міст, виділяв психологічні ефекти міського життя, їх вплив на соціальну структуру та індивіда. До негативних він відносив взаємну байдужість, безцеремонність, підвищене емоційне навантаження, що призводить до відчуття тривоги, нервового напруження, відсутність підтримки через послаблені міжособистісні зв'язки мешканців міст. Аналізуючи соціальну структуру міст, Л. Вірт дійшов висновку щодо диференціації, тобто фрагментації людської життєдіяльності [2]. Таке розшарування спричиняє послаблення соціальних зв'язків, втрату згуртованості груп, посилення самотності людини. Проте, одночасно люди у містах відчувають себе вільнішими і мають змогу жити на власний розсуд, мабуть, саме тому відбувається таке переселення людей, особливо молоді зі сіл у великі міста.

Найпершою проблемою, яка у більшості випадків навіть не усвідомлюється її носіями, і з якою стикаються ті, хто приходить у велике місто (особливо зі села), є проблема відчуження. Індустріалізація, урбанізація робить людину чужою. Людина не знаходить себе у тому, що робить, бо робота, яку вона виконує, частіше за все не є роботою за покликанням. Людина відчужується, бо не відчуває того, що є її долею. Індивід виконує все автоматично і механічно, все, що він виробляє, не належить йому, а працедавцю. Проте людина відчужується не лише від своєї праці. Вона відчужується також і від природи, і від інших людей. Усе починає драгувати таку відчужену людину. Вона всім незадоволена і має песимістично забарвлений світогляд. Робітник великого міста (не лише найманий робітник, який виконує

фізичну роботу, а й найманий робітник інтелектуальної праці) не є самим собою, він собі не належить, він належить працедавцеві, бюрократії, капіталізму, олігархії, усім тим, хто його експлуатує. Проте і самі експлуататори відчужені від власної сутності, бо вкладають себе у гроші, багатство. Такий стан речей визначається зовнішнім Мати, а не внутрішнім Бути (Е. Фромм, Г. Марсель).

Відчуження поширюється не лише на сферу праці, а й на сферу дозвілля, мистецтва, повсякденного життя. У суспільстві спектаклю, де кожен повинен відігравати певну роль, неможливо прожити реальне життя, брати участь у творенні власного життя. Відчуження набуває тотального характеру. Люди відчужені не лише від продуктів своєї праці, але і від своїх емоцій, бажань, досвіду, творчості. Люди стають пасивними, вони не живуть повноцінним життям, бо вони ні на що не впливають. Ситуація великого міста створює ілюзію, що люди повинні боротись за виживання.

Однією із тих переваг, якими так манить до себе велике місто і водночас одним із його недоліків, навіть можна сказати хвороб є індивідуалізм. Справжня індивідуалізація не веде до окремішності та фрагментарності. Навпаки, вона повинна вести до цілісності та повноти, вести від Мати до Бути (Е. Фромм). Індивідуалізація повертає людині її індивідуальність – те, чим є людина насправді. Індивідуальність означає неподільність у собі і причетність до абсолютної реальності, аспектом якої вона є. Для того, щоб індивідуалізуватись, необхідно розототожнитись із усіма тотожностями, які наявні у свідомості індивіда. Адже лише свідомість є індивідуальністю, аспектом абсолютної реальності.

Сучасність це дійсність, що перебуває у становленні, вона завжди нова і відкрита. Трансформаційні процеси особливо гостро відчуються у просторі сучасних великих міст – модерних і постмодерних. Тут все, починаючи від організації міського простору і закінчуючи вже звичним стилем офісної архітектури, несе у собі глибокий слід змін, які відчуває сучасна епоха загалом. До прикладу, в архітектурі сучасного офісного приміщення віднаходить своє відображення оптимальний спосіб організації трудових відносин, притаманних для пізнього капіталізму. Сучасні офісні споруди зовні не позбавлені концептуальності і навіть вишуканості, але всередині вони завжди нейтральні, стандартні, можуть легко й швидко переобладнатися. Така організація трудового простору є не випадковою – людина не зможе звикнути до свого робочого місця – й відображає логіку розвитку сучасної економіки – бути гнучкою та мобільною, щоб швидко адаптуватись до змінних зовнішніх умов.

У західних країнах давно стала популярною стратегія трудового найму, яка отримала прагматичну назву «лізинг-персоналу». Суть стратегії полягає у переході від довгострокової до короткострокової зайнятості. Так корпорації мінімізують видатки. Робітника наймають на певний час або ж для реалізації певних завдань, тому, як тільки вони будуть виконані, потреба у робітникові зникне і його звільнять. Людина змушена знову шукати нову роботу. На перший погляд, така концепція сучасного найму є цілком нормальною, але вона несе у собі суттєву загрозу для усіх соціальних відносин, в які вплетений індивід. У світі нестабільної зайнятості (тимчасового працевлаштування) усе поставлено на карту – сім'я, відпочинок, інші люди, врешті, навіть власне Я. Людина втрачає стабільність, вона боїться будувати відносини, сім'ю заводити дітей. Окрім того нестабільність, постійний ризик і страх

залишитись аутсайдером у великому місті через відсутність доходів поміщають людину у ситуацію постійного стресу. Індивід перетворюється на постійного шукача роботи – homo faber (людину працюючу), і таким чином непомітно репресує, принижує в собі інші іпостасі своєї багатой екзистенційної сутності, які в умовах ринку перестають бути потрібними, затребуваними. Нестабільність руйнує і процеси комунікації, коли Інший стає Чужим, а місто – «гуртожитком незнайомих» [6].

Сучасна людина міста багато контактує з іншими людьми, але не взаємодіє з ними. На перше місце виходить спілкування з технікою у порівнянні із спілкуванням з людьми чи з природою. Той, хто живе у місті, живе у просторі між телефоном, телевізором, комп'ютером, автобусом чи трамваєм, машиною. Людині не природно жити у таких умовах і тому час від часу міський житель практикує втечу від такого життя, задля відновлення та повернення повноти свого буття. Тому поряд із такими явищами як офіс, торгівля з'являється слово «дача», як місце, де людина може з'єднатись із природою та спробувати зробити щось самій на противагу тотальній владі всюдисущої техніки у великому місті.

Соціокультурна ситуація великих міст підтримує тенденцію до подальшого її ускладнення, наслідком чого є не лише проблемні ситуації (відчуження, стурбованість, тривога, неспокій), а й суспільний прогрес. Місто з давніх-давен є двигуном, джерелом, умовою розвитку цивілізації; адже саме поліси були основою грецької цивілізації. Поліси стали одним з рушійних чинників, які посприяли становленню Європи як центру світу. Найвідомішими полісами Південної Європи були Венеція та Генуя. Завдяки цим містам розвинулись торгові зв'язки та збагатились й розширились уявлення про світ. Полісний устрій сприяв розвитку торгівлі та ремесел, а це спонукало до розвитку науки та освіти.

Сучасне велике місто має свої недоліки, проте людина сьогодення зважаючи усе на шальках терезів усе частіше схиляється до переваг великого міста. Місто, так чи інакше (і про це свідчить історія) є осередком зародження й розвитку науки, техніки, виробництва. Місто відокремлює людину від природи, у місті брак чистого повітря та здорової їжі, проте місто може запропонувати вам комфортні умови проживання. Якщо ви людина XXI століття, то ви не можете жити без благ цивілізації. Місто – це широкий спектр послуг, місто – це символ можливостей, це культурний і мистецький центр. Тут легше знайти хорошу високооплачувану роботу. Саме у великому місті зазвичай розташовані найкращі навчальні заклади, де можна отримати якісну освіту, що дозволяє молодій людині розкрити свої таланти та вміння. З давніх-давен усі великі митці та науковці їхали до великих міст, не лише для того, щоб прославитись, а й для того, щоб повчитись в інших. Сучасне місто ніколи не відпочиває, тут працюють і веселяться цілодобово. Лише місто може затягнути у невпинний робочий потік, а потім запропонувати розваги на будь-який смак та кошт: театральні вистави, концерти, виставки, нічні клуби, розважальні центри – усе це лише для міського жителя.

Місто є свого роду фільтром, кожного року у великі міста з'їжджається все більше молодих людей із менших провінційних міст чи то сіл. Усі вони сповнені бажання підкорити велике місто, проте не кожному це вдається, велике місто приймає та стає рідним лише для талановитих, цілеспрямованих та працьовитих. У великому місті ти вправі робити все, що завгодно, тут ніхто тебе не осудить і не дорікатиме, проте тут ніхто і не допоможе у хвилини слабкості.

Сучасне місто велике і сильне. Воно здатне піднести людину на вершину слави або ж перетворити її на аутсайдера. Проте, на думку автора статті, варто по-іншому поставити акценти та наголоси. Сучасне велике місто є відображенням людини сучасності – яка людина, які її прагнення, бажання, цінності, пріоритети, таке і місто. Людина сама творить середовище у якому їй комфортно жити і розвиватись, а отже, сучасні міста є саме тією дійсністю, яку приймає людина ХХІ століття. Тому, щоб пізнати людину певної історичної епохи, треба звернутися до вивчення середовища її проживання. Колись у центрі міста стояв собор і це свідчило, що основною цінністю людини того часу була її духовність. А людина сьогодення, судячи із сучасних міст, намагається жити все швидше і швидше, вона економить свій час, але потім не знає куди його витратити, як його «вбити»; людина великого міста має маленьку сім'ю і не завжди близька з її членами, вона прагне визнання у суспільстві, намагається пристосуватись до всіх його вимог, але не хоче вдосконалити його. Людина великого міста дуже працююча, але хвора – зла і байдужа до інших; вона постійно намагається вдосконалити власне тіло, покращити фізичну форму, але нехтує духовністю. Сьогодні у світській бесіді можна говорити про інтимні стосунки, засоби гігієни, гардероб, але не можна про релігію чи філософію, це відлякує людей. Проте, усе це не настільки страшно, і навіть урбанізація, забруднення, відчуження чи дегуманізація великого міста не такі страшні. Найбільший біль великого міста криється в очах літніх людей, які крізь вікна багатоповерхівок дивляться на вогні великого міста і бачать у них не вияв життя, свободу і можливості, а пекло своєї старості.

Великому місту потрібні лише молоді і сильні, воно черпає у них свої сили, воно живе ними і для них, а усі інші потерпають від дегуманізації. Соціально-філософський аналіз сучасних міст підтверджує гіпотезу про відображення і взаємоторення людини і середовища її проживання. Тема великого міста ХХІ століття має багато аспектів, що потребують подальшого вивчення, опрацювання не лише філософією, а й соціологією, психологією та іншими суспільними науками.

Список використаної літератури

1. Вебер М. История хозяйства: Город / М. Вебер. – М. : Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 576 с.
2. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни / Л. Вирт; пер. с англ. В. Г. Николаева // Избранные работы по социологии. – М. : ИНИОН РАН 2005. – С. 93–118 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.hse.ru/data/2010/11/02/.../Вирт%20-%20урбанизм.doc
3. Лоренц К. Обратная сторона зеркала. Опыт естественной истории человеческого познания / К. Лоренц // Обратная сторона зеркала ; пер. с нем. А.И. Федорова, Г.Ф. Швейника. – М.: Республика, 1998. – 393 с.
4. Мажуга В. И. Культурные идеалы античности в средневековой Европе. Город как их символ / В. И. Мажуга // Городская культура: средневековье и начало нового времени. – Ленинград : Наука, 1986. – С. 236–277.
5. Михуринская Е. А. Теоретические подходы к исследованию проблем урбанизации территорий / Е. А. Михуринская, Р. А. Мартиросова //

- Економічний форум. – 2011. – № 2 [Електронний ресурс] // Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/22.pdf
6. *Моррис Д.* Людской зверинец / Десмонд Моррис; пер. с англ. Т. Пашкевич, Р. Цатуряна. – СПб. : Амфора, 2004. – 287 с.

*Стаття надійшла до редколегії 25.03.2013
Прийнята до друку 22.05.2013*

MAN AND URBAN SPACE: EFFECTS OF CREATIVE INTERPLAY ON EACH OTHER

Borys Polyarush

*Ivan Franko National University of Lviv ,
Institute of philosophy, department of philosophy
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kafilos@franko.lviv.ua*

The thesis of interaction and creative interplay between man and his environment is postulated in the article. The characteristics of a modern city as a phenomenon that occurs in the twentieth century are submitted. Features of a modern city, which influenced the transformation processes not only in human life, but also in his existential and social nature are singled out and analyzed.

Key words: city, urbanization, individualization, exclusion.

ЧЕЛОВЕК И ГОРОДСКОЕ ПРОСТРАНСТВО: ПОСЛЕДСТВИЯ ВЗАИМОФОРМИРОВАНИЯ

Поляруш Б. Ю.

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра философии,
ул. Университетская 1, г. Львов 79000, Украина
e-mail: kafilos@franko.lviv.ua*

В статье постулируется тезис о взаимовлиянии и взаимоформировании человека и среды его обитания. Охарактеризован современный большой город как феномен, возникающий в XX веке. Выделены и проанализированы те черты современного большого города, которые повлияли на трансформационные процессы не только жизнедеятельности человека, но и его экзистенции и социальной сущности.

Ключевые слова: город, урбанизация, индивидуализация, отчуждение.